

4. Peníze a poptávka po penězích

4.1. Charakter a formy soudobých peněz

Peníze zaujímají výsadní postavení v hospodářství i v ekonomické teorii, stejně jako v životě každého člověka, a to i těch, kteří si jejich vliv nepřipouštějí. Přes význam, který peníze mají, je v ekonomii provázána řada nedostatečně rozpracovaných otázek, týkajících se dokonce i vymezení peněz. **Ekonomická teorie rozumí penězi to, co je všeobecně uznáváno jako prostředek placení za výrobky a služby při směně. Penězi se rozumí soubor aktiv, jež lidé používají k placení, tj. k nákupu zboží a služeb od ostatních subjektů.**

Vznik peněz je vázán na rozvoj směny a peníze se objevují až na určitém stupni vývoje směny. Počáteční vývoj peněz je spojen s **komoditní formou**, kde kupní síla peněz se opírala o jejich vnitřní hodnotu. Do dominujícího postavení komoditních peněz se ve vývoji prosadilo zlato.

Pokud peníze neměly vnitřní hodnotu, musely mít **nucený oběh, tzn. byly za peníze prohlášeny vládním rozhodnutím vlády či jiného státního orgánu.**

Komoditní peníze byly postupně nahrazovány. Od 17. století začal narůstat vliv papírových peněz, které v oběhu nahrazovaly drahý kov, fungovaly souběžně s ním a byly s ním úzce svázány. Těmito papírovými penězi byly **bankovky**. Postupný přechod k papírovým penězům byl podložen poznáním, že v oběhu může být zlato zastoupeno. Bankovka však měla těsnou vazbu na zlato. Vyvinula se z dlužních úpisů bank (směnek znějících na bankéře). Právo emitovat bankovky měly původně komerční banky a bankovky byly po předložení v bance za zlato směnitelné. Tento peněžní systém bývá označován jako **zlatý standard**. Procházel vývojem, ve kterém bylo charakteristické, že se postupně omezoval podíl transakcí, v nichž se drahý kov přímo účastnil (v podobě zlatých mincí). Současně se měnilo (snižovalo) procento povinného zlatého krytí bankovek. Nicméně směnitelnost byla zachována. **Pokud je vedle směnitelnosti bankovek zachován volný pohyb zlata přes hranice země a volná ražba zlatých mincí**, hovoříme o **čistém zlatém standardu, standardu zlaté mince**.

Tento systém existoval do 1. světové války a v jeho rámci fungovala i druhá základní forma papírových peněz - **státovky**. Byly to papírové peníze emitované státem a sloužily ke krytí potřeb státu. Na rozdíl od bankovek nebyly kryty zlatem a měly nucený oběh (stanovena povinnost je přijímat).

Po 1. světové válce prochází zlatý standard modifikacemi, které mají dvě základní formy:

- **standard zlatého slitku**, ve kterém je uchována možnost přímé směnitelnosti bankovek za zlato. To je však uchováváno jako měnový kov ve slitcích (cihly, pruty), a proto směna předpokládá složení takového množství bankovek, které by odpovídalo hodnotě slitku (zpravidla víc než 10 kg zlata).
- **standard zlaté devízy** (byl i v ČSR) umožňoval nepřímou směnitelnost domácí měny prostřednictvím povinností státní banky vyměnit domácí měnu za měnu, která byla přímo směnitelná za zlato.

S uvedeným vývojem souvisí i nový jev, dělení měn na **měny hlavní a vedlejší**. V těchto systémech **již zlato fakticky nefungovalo jako oběživo**, neúčastnilo se tržních transakcí a postupně byla narušována přímá vazba peněžních prostředků na zlato (probíhá *proces demonetizace zlata*). Mezi hlavní příčiny procesu je možno zařadit:

- v souvislosti s rozvojem výroby se kovový peněžní systém stal nepraktickým (velká hmotnost) a navíc se začal projevovat nedostatek peněžního kovu
- praxe dlouhodobě prokazovala, že drahý kov může být zastoupen v oběhu.

Současně platilo, že zlato bylo **rozděleno mezi zeměmi nerovnoměrně**.

Se vzdalováním papírových peněz od zlatého obsahu, začaly papírové peníze klást **nové požadavky na regulaci oběhu státem**. Právo emitovat bankovky přešlo na jedinou, centrální banku. Vývoj tržních hospodářství je provázen prudkým tempem růstu úvěrových transakcí a bezhotovostních forem placení. Proces demonetizace zlata byl fakticky završen počátkem 70. let, zrušením směnitelnosti amerického dolaru za zlato v srpnu 1971. Současné peníze tedy nejsou kryty zlatem, mají nucený oběh. Jsou přijímány v tržních transakcích, protože jsou zákonem předepsaným platidlem.

Soudobé peníze ve třech základních formách. Jsou to:

- **mince**, které, představují oběžné prostředky především nízkých nominálních hodnot.
- **bankovky** jsou emitovány výlučně centrální bankou, od které je získávají komerční banky prostřednictvím operací, o nichž pojednáme v dalším výkladu.

Mince a bankovky tvoří tzv. hotovost (hotovostní peníze).

- **depozitní peníze (bankovní peníze)** jsou považovány za charakteristickou formu, v níž soudobé peníze existují. Je to forma kvantitativně jednoznačně převažující. Jsou to bezhotovostní peníze vedené na účtech bank a jejich pohyb v podobě převodů z účtů na účty snižuje náklady oběhu a zejména požadavek na rozsah hotovostních prostředků.

Depozita tvoří homogenní celek pokud jde o jejich pohotovost k platebním operacím.

Mají různou úroveň likvidity:

- a) první skupinu, vysoce likvidní, tvoří tzv. **depozita na požádání**. Jsou to vklady v bankách, které je možno v každém okamžiku čerpat a použít. Může se jednat o výběr hotovosti, jinou běžnou formu jsou šeky, představující pohledávku splatnou na požádání. Mohou být užity i jiné nástroje pomocí nichž se uskutečňují převody.
- b) významnou složkou depozit jsou **termínovaná depozita**, vklady s určitou výpovědní lhůtou. Představují aktiva s nižší mírou likvidity a je pro ně používáno označení *near - money* („skoropeníze“).

Pod tímto označením vystupují i *některé druhy cenných papírů*, u nichž je průkazná vysoká likvidita. Samy o sobě nemohou být použity jako peníze k placení, ale mohou být v likvidní prostředky snadno přeměněny (ať hotovost či depozita). Předpokladem je schopnost jejich vlastníka tyto cenné papíry nechat proplatit nebo odprodat na trhu cenných papírů (např. vysoce likvidní jsou státní cenné papíry).

Tímto jsme se dotkli jedné z citlivých rovin, kterou je vymezení peněz. Původně jednoduché a zdánlivě jednoznačné vymezení, že peníze jsou to, co je všeobecně používáno při placení za zboží a služby, je základem tzv. *užšího pojetí peněz*. V tomto užším smyslu jsou peníze chápány jako hotovost a vklady na požádání (šekovatelné vklady, vklady na viděnou, tj. na požádání).

Do kalkulací a rozhodování subjektů však vstupují i aktiva s nižší úrovní likvidity, která však jsou jako peněžní prostředky chápána. Proto se nutně projevuje jejich vlivy na ekonomické rozhodování a tedy i průběh hospodářských dějů. Jednou z nejsložitějších makroekonomických otázek se tak stává vymezení rozměru peněžní zásoby (peněz, které skutečně v ekonomice fungují a ovlivňují chování tržních subjektů) a jejího vlivu na vývoj hospodářství.

Výrazem rozlišení forem peněz i šíře jejich pojetí jsou tzv. **peněžní agregáty**, jejichž vymezení se dílčím způsobem v jednotlivých zemích odlišuje, ale v zásadě má následující podobu:

- **agregát M0** je tvořen **oběživem** (mince a papírové peníze v oběhu, tj. včetně prostředků v pokladnách bank). Tedy část oběživa je držena veřejností, zbytek oběživa drží banky jako část svých rezerv.
- **agregát M1** představuje oběživo a bankovní depozita na požádání (šekovatelné účty).
- Pro ostatní složky širších měnových agregátů se používá označení *quasipeníze*.
- **agregát M2** obsahuje M1 a termínovaná depozita do určité výše (tzv. malá termínovaná depozita. Např. v USA do výše 100 000 USD. Běžně je užíváno omezení časové, např. termínované vklady do 2 let).
- **agregát M3** je oproti M2 rozšířen o tzv. velká termínovaná depozita. Přejdem k agregátům vyšším by došlo k rozšíření o likvidní aktiva v podobě některých druhů cenných papírů. Všeobecně je na základě statistických dat uznáváno, že tempa růstu prvních tří

agregátů vykazují poměrně vysoký sklon ke shodnému pohybu, nicméně růst není zcela totožný. I když agregáty vykazují růstovou tendenci, byl např. v roce 1970 poměr M3:M1 v USA 3:1, ale v Anglii byla hodnota téhož poměru 2:1. V roce 1988 však činil poměr těchto agregátů v USA již 4,9:1.

Tabulka č. 1: Peněžní zásoba České republiky v letech 1993-2001 (v mld. CZK)

ukazatel	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
M ₁	323	372	425	447	419	404	448	498	584
oběživo	60	84	104	119	119	127	158	172	180
vklady na viděnou	263	288	321	328	300	277	290	326	403
vklady termínované	291	378	490	545	623	673	653	645	742
depozitní směnky	27	91	114	113
vklady v cizí měně	57	61	88	86	136	138	145	156	157

Pramen: ČNB

I když se širě pojetí peněz může při řešení jednotlivých otázek lišit, budeme s penězi vždy spojovat **tři základní funkce**, které peníze v tržní ekonomice plní a s nimiž je spojován jejich význam. Těmito funkcemi jsou:

- Transakční prostředek, prostředek směny* je základní funkcí, jejíž bezprostředním efektem je snížení transakčních nákladů směny. Se zdokonalováním peněžních a platebních soustav se tyto náklady dále snižují.
- Zúčtovací jednotka (měřítko hodnoty)*. Peníze se používají k oceňování zboží a služeb peněžními jednotkami. Rozdílné výkony ekonomiky se stávají peněžním vyjádřením srovnatelné, což vytváří předpoklady měřitelnosti produkce a její evidence.
- Uchovatel hodnoty* je funkce, jejíž význam nemusí být bezprostředně sledován. Vyjadřuje schopnost peněz uchovávat kupní sílu do budoucna. Na tom, jak úspěšně tuto funkci plní, závisí kvalita měny. Oslabení funkce uchovatele hodnot se zpravidla projeví ve zřetězení poruch peněžního sektoru s dopady na reálnou ekonomiku. Jak uvidíme, narušení schopnost plnit funkci uchovatele hodnot může být stimulováno jak ze sektoru peněžního, tak z fungování reálného sektoru. Významné je, že narušení funkce uchovatele se bezprostředně projevuje v chování subjektů. Nastává "*útěk od peněz*", preference okamžitých výdajů před odloženými nákupy a úsporami. To se nutně projevuje růstem rozměru poptávky a poruchy trhu jsou prohlubovány.

Svůj vliv sehrává i skutečnost, že **peníze nejsou jediným prostředkem plněním funkce uchovatele hodnot** a mnohé statky jsou schopny plnit tuto funkci lépe (nemovitosti, půda, umělecké předměty aj.). Právě z těchto důvodů se stabilizace měny stala jedním z cílů, které stát sleduje v hospodářství. Tato potřeba vystoupila do popředí v souvislosti s procesem demonetizace zlata, které je svými vlastnostmi schopno funkci uchovatele plnit a plnilo ji i jako peněžní kov.

Poznámka č. 1

Statky schopné uchovávat hodnotu považujeme za aktiva. Proto v moderní ekonomii jsou peníze chápány jako jedna z forem aktiv a v tomto kontextu je také poptávka po penězích zkoumána jako součást širší poptávky po aktivech.

4.2. Poptávka po penězích

Poptávka po penězích je vstupním problémem peněžní teorie. Peníze jsou poptávány jako každé jiné zboží, přičemž poptávka po penězích podléhá na trhu obdobným vlivům, jako

každá jiná tržní poptávka. Přesto s její interpretací mohou vznikat určité problémy, kterým se pokusíme předejít zdůrazněním souvislostí sice zřejmých, nicméně často neakceptovaných.

- **peníze poptáváme proto, abychom je drželi.** Přejeme si držet určité množství hotovostních peněz (tzv. peněžní zůstatky, které jsou tvořeny oběživem a vklady na viděnou). Důvodem je skutečnost, že mohou nastat situace, kdy můžeme využít toho, že peníze jsou nejlikvidnější formou aktiv.
- každá peněžní jednotka je v držení některého subjektu. **Nabízené množství peněz se musí rovnat tomu množství, které subjekty skutečně drží.**
- **nabízené množství peněz se nemusí rovnat množství poptávanému.** Subjekty mohou držet v daném okamžiku větší či menší množství peněz, než si přejí držet.
- **poptávka po penězích vyjadřuje množství, které při dané ceně jsou subjekty ochotny - tzn. přejí si - držet.**

Vzhledem k tomu, že peníze plní různé funkce, existují i různé motivy jejich držby, tedy i různé motivy poptávky po penězích. Držba peněz je v ekonomické teorii vysvětlována pomocí teorie preference likvidity, která zdůrazňuje nutnost disponovat peněžními prostředky, likvidními aktivy použitelnými jako prostředek směny.

Držba peněz je spojena s **náklady držby**, *těmi je obětovaný úrok nebo zisk*, o který přicházíme tím, že peníze držíme, místo abychom je vložili do aktiv či investic. Peníze jsou užitečné, ale kdyby bylo bohatství drženo v jiné než peněžní formě (akcie, obligace, úročené účty), přinášelo by vyšší výnos. Vedle skutečnosti, že peníze ve srovnání s jinými aktivy nenesou úrok vůbec nebo jen úrok malý, **je alternativním nákladem držby peněz i skutečnost, že v inflačním prostředí ztrácejí svoji kupní sílu.**

Jaké motivy vedou lidi k upřednostnění držby peněz? Podle teorie preference likvidity rozlišujeme **tři motivy držby**:

- **transakční motiv** vyplývá z časového nesouladu mezi příjmy důchodů či tržeb a jejich vydáváním. Možnost nakupovat představuje hlavní motiv, pro který lidé obětují úrok. Transakční poptávka po penězích je závislá na důchodu. S rostoucím důchodem roste hodnota kupovaných statků, roste transakční poptávka po penězích.
- **opatrnostní motiv** vyjadřující snahu ekonomického subjektu vyhnout se riziku, případně zabezpečit se před nejistou budoucností. Projevuje se snahou vytvářet peněžní zásobu umožňující překonat nepříznivé vlivy (např. ztráta zaměstnání, nemoc, realizační potíže firmy aj.) K opatrnostnímu motivu můžeme přiřadit i držbu peněz motivovanou snahou využít příležitost výhodné koupě. I tento motiv působí na transakční složku poptávky.
- **spekulační motiv**, který souvisí s funkcí peněz jako uchovatele hodnot. Lidé drží peníze jako jednu s forem aktiv. Když rostou výnosy z jiných aktiv ve srovnání s úrokovými sazbami z peněz, lidé i firmy mají tendenci omezit držbu peněz. Uvedený motiv se projevuje i ve snaze získat dodatečný majetek cestou výhodných nákupů a prodejů. Motiv spekulace se prosazuje v transakcích s cennými papíry i majetkovými aktivy.

4.3. Rovnice směny

V výkladu o rovnováze ekonomiky a funkcích peněz je patrné, že v ekonomice existuje úzký vztah mezi množstvím peněz, výkonem ekonomiky a cenovou hladinou. Vztah výkonu a množství peněz je popisován pomocí *rovnice směny*, která vyjadřuje vyrovnávání toku výrobků a služeb s peněžním tokem, určeným na jejich nákupy. Rovnici můžeme zapsat ve tvaru :

$$P \cdot Y = M \cdot V$$

kde **P** je hladina cen, **Y** je dosažený HDP, **M** je množství peněz v oběhu a **V** je rychlost obratu peněžní jednotky. Rychlost udává kolik koupí a prodejů zprostředkuje peněžní jednotka za sledované období.

Z rovnice směny je zřejmé, že *ekonomika vyžaduje právě určité množství peněz*. Protože se rychlost obratu peněžních jednotek výrazně nemění a výkon kolísá, musí fungovat mechanismus, který zabezpečuje, aby rozsah peněžních prostředků byl dostatečný a nebyl přebytek peněz v oběhu.

$$M = \frac{P \cdot Y}{V}$$

Množství peněz je přímo úměrně závislé na rozměru nominálního produktu a nepřímo úměrně na rychlosti obratu peněžní jednotky. Vzájemná vztah s produktem, tedy reálným výkonem ekonomiky a jeho tržním oceněním, zvýrazňuje nezbytnost regulace množství oběživa. Případná změna rychlosti peněz vede ke změně poptávaného množství peněz. Které faktory ovlivňují rychlost obratu V?

Především je to úroková míra, se kterou jsou spjaty alternativní náklady držby peněz. Jestliže např. roste úroková sazba z aktiv, které jsou blízkými substituty peněz, pak subjekty zpravidla chtějí držet méně peněz (za jinak nezměněných podmínek) a rychlost jejich obratu poroste. Tedy:

$$\uparrow i \Rightarrow \uparrow V \text{ \& \ } \downarrow i \Rightarrow \downarrow V$$

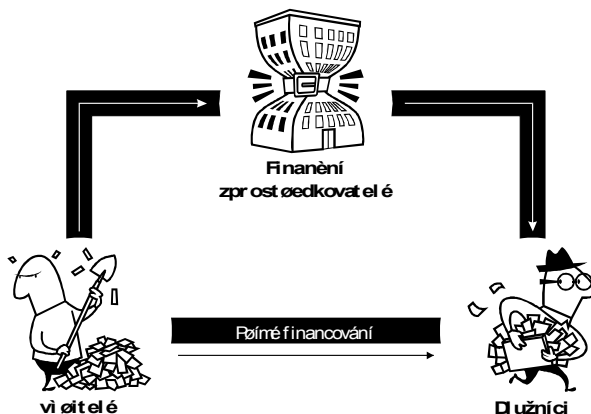
Významným faktorem je způsob vyplácení mezd a platů. Jestliže dojde ke zkrácení intervalu, ve kterém subjekty pobírají důchody, projeví se to tím, že drží v průměru méně peněz. Výsledkem bude růst rychlosti obratu peněžní jednotky.

Konečně mezi významné faktory je nutno zařadit i *očekávanou inflaci (očekávaný vzestup cenové hladiny)*. Pokud subjekty očekávají růst inflace, očekávají růst nákladů držby peněz, neboť je očekávaný pokles kupní síly peněz. Proto budou omezovat množství peněz držených ve formě peněžních zůstatků. Opět platí, že očekávání inflace vyvolá tlak na růst rychlosti obratu.

4.4. Bankovní sektor ekonomiky

Rozvoj bank a bankovní soustavy je těsně spjat s existencí a funkcí finančního trhu. Základní funkcí finančních trhů je zprostředkování přesunu prostředků od těch, kteří je spoří (výdaje dosahují nižší úrovně než jakou má důchod, který pobírají) ve prospěch subjektů schopných vydávat více prostředků, než jim umožňuje jejich příjem. Ti, kteří spoří, se stávají věřiteli dlužníků, (subjekty, které si vypůjčily).

Obrázek č. 1: Úvěrové vztahy na finančních trzích

Na straně věřitelů i dlužníků stojí domácnosti, firmy, vláda a nebudeme-li uvažovat uzavřenou ekonomiku, pak i zahraniční subjekty. Motivy výpůjčky mohou být různé, ale uskutečňují se dvěma způsoby, které označujeme jako **přímé a nepřímé financování**.

Přímé financování znamená, že si dlužníci vypůjčí od věřitelů přímo na finančních trzích. Výpůjčka se uskutečňuje prodejem cenného papíru, který představuje závazek ze strany dlužníka a opravňuje věřitele podílet se na budoucím důchodu dlužníka. Přímé financování je sice běžnou metodou, ale zdaleka ne univerzální a dostatečně efektivní. **Nemůže zabezpečit přesun všech prostředků**, které mohou být efektivně využity, **ani zabezpečit jejich přesun ve prospěch těch, kteří jsou schopni prostředky využít nejefektivněji**. Zatímco známá firma může této formy využívat poměrně snadno, pro jiné podnikatelské subjekty nemusí být tento postup zdrojem nezbytných investičních prostředků.

Potřeba mobilizace dočasně volných (uspořených) prostředků a jejich usměrňování ve prospěch těch, kteří jsou schopni je využít nejefektivněji, si vyžádala vznik specializovaných zprostředkovatelů, prostřednictvím nichž se realizuje **nepřímé financování**.

Nepřímé financování se uskutečňuje jako přesun fondů od věřitelů k dlužníkům prostřednictvím služeb finančních zprostředkovatelů. Tím jsou vytvořeny předpoklady pro vyšší efektivnost využití zdrojů a tedy i výkonnosti ekonomiky jako celku. Odtud je odvozena funkce finančních trhů v tržní ekonomice a také role finančních zprostředkovatelů, mezi nimiž zaujímají banky ústřední postavení.

Banka je firmou specializovanou na obchodování s kapitálem v peněžní (likvidní) formě. Banka na jedné straně přijímá vklady (*pasivní operace*) a poskytuje úvěry (*aktivní operace*). Jako specializovaná zprostředkovatelská instituce poskytuje i další služby spojené se zabezpečením pohybu kapitálu (vedení účtů, správa cenných papírů aj. služby), tzv. *zprostředkovatelské operace*.

Cílem banky, jako soukromé firmy, je dosažení zisku. Tento cíl je realizován v rámci širší palety cílů, kam patří dále:

- **solventnost** (schopnosti plnit vlastní platební závazky) a
- **likvidita** (schopnost banky vyplácet vklady na požádání).

Protože sledované cíle jsou rozporné, předpokládá jejich realizace důsledné řízení bankovních aktivit a pasiv. Přitom je činnost bank provázána řadou dalších specifických podmínek, odlišujících je od postavení jiných firem. Uveďme alespoň dvě okolnosti významně působící na bankovní aktivitu:

- *Činnost soukromých bank podléhá poměrně přísné regulaci ze strany centrální banky.*
- *Vlastní kapitál banky je vzhledem k rozměru kapitálu, kterým banka disponuje, poměrně malý (méně než 10% a u komerčních bank výrazně méně).*

Zdrojem zisku bank je rozdíl mezi příjmy z úvěrů, které banka poskytla a úroky, které musí banka vyplácet na vklady, které přijala (budeme-li abstrahovat od zprostředkovatelských operací). Proto se banka snaží proměňovat vklady v poskytované úvěry.

To znamená, že jsou to právě banky, které v tržní ekonomice představují institucionalizovanou podobu nabídky peněz.

4.5. Bankovní soustava

Bankovní soustava prodělala vývoj, který odráží rozvoj tržního hospodářství a rozvíjejících se požadavků kladených na banky. I když jsou bankovní soustavy odlišné v jednotlivých zemích, základní organizační schéma je jednotné. Bankovní soustava je tvořena dvěma základními stupni:

1. centrální banka
2. síť komerčních bank.

Posláním centrální banky je především:

- *emisní funkce*, centrální banka jako jediná má pravomoc **emitovat hotovostní peníze**
- *uskutečňování dozoru nad komerčními bankami*, s cílem zabezpečit stabilitu a důvěryhodnost bankovního systému, ochranu klientů bank
- provádění měnové politiky
- působí jako **banka pro ostatní komerční banky**, kterým mimo jiné poskytuje úvěry
- vykonává **funkci banky státu**, pro který vede účty a provádí určité operace, spravuje státní dluh
- vykonává **správu devizových rezerv** a ovlivňuje devizový kurz
- *reprezentuje bankovní soustavu* a stát vůči zahraničí v oblasti mezinárodních měnových vztahů a organizací.

Při výkonu uvedených funkcí sleduje cíle, mezi nimiž je jednoznačně prioritní **udržení kvality měny**. S nástroji, které využívá se blíže seznámíme při výkladu monetární politiky.

Komerční banky provádí operace, které jsme uvedli v předchozí subkapitole. Jejich činnost je výrazně ovlivňována působením centrální banky a jejími opatřeními směřujícími:

- k stabilizaci celé bankovní soustavy
- k ovlivnění jejich úvěrových možností.

Jestliže centrální banka vtiskuje bankovní soustavě její základní rámeček, pak je nutno konstatovat, že komerční banky jsou skutečně základní složkou celé bankovní soustavy a tvoří její obsah. S rozvojem tržního hospodářství se zvyšují a rozvíjejí požadavky kladené na jeho peněžní a úvěrový systém. Tyto důvody vedly nejen k rozvoji bankovníctví, ale také ke specializaci mezi bankami. Hlavními klienty komerčních bank jsou průmyslové a obchodní firmy. Klienty jsou i domácnosti, jiné peněžní ústavy a ostatní instituce. Z hlediska rozsahu a druhu prováděných operací můžeme komerční banky rozdělit na:

- *univerzální* (provádějí všechny základní operace)
- *specializované* (provádí omezenou skupinu operací).

Rostoucí nároky na rozsah úvěru a časovou náročnost, zejména v souvislosti s přechodem k realizaci technického pokroku konce 19. století, si vynutily vznik *specializovaných investičních bank*. Specializované investiční banky jsou dnes významnou složkou bankovní soustavy vyspělých tržních ekonomik.

Tradičním prvkem bankovní soustavy jsou *hypoteční banky* specializované na dlouhodobé půjčky zajištěné nemovitým majetkem. Po roce 1970 se v standardní komerční banku vyvinuly i *spořitelny*, původně orientované na příjem vkladů drobných spořitelů. V procesu transformace české ekonomiky vznikly vedle převažujících univerzálních bank i banky specializované, např. Konsolidační banka (státní peněžní ústav) a Českomoravská záruční a rozvojová banka.

4.6. Tvorba depozitních peněz

Tvorba depozitních peněz představuje specifický produkt bankovní činnosti, který má bezprostřední a přímé dopady nejen na peněžní trh, ale také na reálný výkon ekonomiky. Mechanismus tvorby depozit vychází z poznání, že banka může bankovními vklady disponovat (což je konec konců důvod, proč vklady přijímá). Mechanismus tvorby depozit naznačuje v čem spočívá složitost problému dosažení a udržení potřebného množství peněz v ekonomice.

Možnost disponovat vklady je ovlivňována jedním ze základních nástrojů, které používá centrální banka k regulaci bankovní soustavy a nabídky peněz. Jedná se o stanovení tzv. **míry povinných minimálních rezerv**. Rezervy jsou částí aktiv banky, jsou drženy ve formě trezorové hotovosti nebo ve formě vkladů v centrální bance. Stanovení míry povinných rezerv je v kompetenci centrální banky a jsou nástrojem umožňujícím kontrolovat nabídku peněz. Stanovují se procentuálně z vkladů a představuje částku, se kterou komerční banky nemohou volně disponovat.

Povinné minimální rezervy jsou vázány na účtu u centrální banky, komerční banka s nimi nemůže disponovat

Zbývající část vkladů může být nabídnuta ve formě úvěru klientům.

Vzhledem k tomu, že obdobně postupují všechny komerční banky, způsobuje každý vklad řetězovou reakci na účtech dalších bank. Ilustrujme si tento proces pomocí zjednodušeného příkladu, kdy část vkladu odpovídající míře povinných minimálních rezerv bude skutečně v rezervách, ale zbývající část vkladu banka úspěšně realizuje jako úvěr. K ilustraci využijeme redukovanou bankovní bilanci, ve které budou na straně aktiv rezervy a úvěry, na straně pasív vklady.

Pomocí *pasív* získává banka prostředky. Tvoří je depozita na požádání, ostatní depozita, úvěry od centrální banky případně jiných bank a vlastní kapitál banky. *Aktiva* představují užití prostředků, jimiž banka disponuje. Patří sem již uvedené povinné rezervy, úvěry, ale i držba cenných papírů přinášející důchod, případně vklady u jiných bank. Platí:

$$\text{celková aktiva} = \text{celková pasiva} + \text{vlastní kapitál}$$

Ve zjednodušené formě můžeme rozvahu zapsat následovně:

Aktiva		Pasiva	
rezervy	50	depozita	500
půjčky (úvěry)	460	úvěry od CEB	1
-	-	vlastní kapitál	9
celkem	510	celkem	510

Vzhledem k tomu, že za vklady platí banka úroky (výše závisí na formě depozit) a rezervy jsou prostředky, které se nezhodnocují, musí banka usilovat o efektivní umístění rozdílu mezi depozity a rezervami. Od této snahy se odvíjí mechanismus tvorby depozitních peněz.

Vyjděme ze situace, kdy v určité bance (označíme ji jako banku 1. stadia) je připsán vklad ve výši 1 000,- peněžních jednotek. Je-li stanovena míra rezerv na úrovni 10%, pak v bankovní rozvaze sledované banky budou zachyceny následující pohyby:

Banka 1. stadia

Aktiva		Pasiva	
rezervy	100	depozita	1.000
půjčky (úvěry)	900	-	-
celkem	1.000	celkem	1.000

Banka usiluje o umístění 900,- jednotek v podobě úvěrů. Úvěry poskytnuté bankou 1. stadia promění ten, kdo je čerpal, ve výdaje, což znamená v tržby jiného subjektu. *Úvěrované prostředky se objeví v podobě depozit v další bance, tzn. v bance 2. stadia.* Znovu následuje dělení na přírůstek rezerv a prostředky, které banka půjčí.

Banka 2. stadia

Aktiva		Pasiva	
rezervy	90	depozita	900
půjčky (úvěry)	810	-	-
celkem	900	celkem	900

Pokračuje proces přeměny úvěrových prostředků ve výdaje a tedy i tržby, které se objeví ve formě depozit u **banky 3. stadia atd.**

Probíhá proces označovaný jako **multiplikovaná expanze depozit**, (resp. generování vkladů, křeace depozit), což můžeme souhrnně zapsat následující tabulkou:

Tabulka č. 42: Multiplikovaná expanze depozit

banka	přírůstek depozit	úvěry	rezervy
1. stadia	1.000	900	100
2. stadia	900	810	90
3. stadia	810	729	81
.	.	.	.
.	.	.	.
celkem	10.000	9.000	1.000

Označíme-li ΔD přírůstek depozitních peněz, ΔR přírůstek rezerv v bankovním systému a r je míra povinných rezerv, pak platí:

$$\Delta D = \frac{1}{r} \cdot \Delta R$$

Výraz $1/r$ je označován jako **prostý multiplikátor depozit** (v našem případě má hodnotu 10, což znamená, že každá jednotka přírůstku rezerv je doprovázena desetinásobným přírůstkem depozit).

Z vymezení vzájemného vztahu rezerv a depozit je zřejmé, že rozhodující roli hraje výše míry rezerv, jejíž *stanovování je jedním z nástrojů, pomocí nichž centrální banka ovlivňuje celkovou nabídku peněz.*

V bankovní praxi *neprobíhá proces tvorby depozitních peněz v tak ideální podobě, jak bylo naznačeno, tzn. jako plynulá přeměna celého rozdílu depozit a rezerv v úvěry a jejich návrat na depozita.* Proces je narušován tím, že banky drží vyšší než povinně minimální rezervy, ale působí i skutečnost, že ne všechny peněžní prostředky (tržby) se vrací do banky. Změny v tvorbě depozitních peněz ovlivňují vývoj nabídky peněz, což se projevuje i na peněžním trhu.

Celkový **objem rezerv** depozitních institucí (bank) a **oběživo** mimo bankovní sektor tvoří **monetární bázi (B)**. Přitom **rezervy bank** se skládají z bankovek a mincí držených bankami a vklady bank u centrální banky. V peněžní teorii je monetární báze často označována termínem *mocné peníze, neboť změna jejího rozsahu vyvolává následně změnu peněžní zásoby, která představuje v ekonomice nabídku peněz.* Monetární báze prochází multiplikací a v závislosti na úrovni peněžního multiplikátoru se utváří peněžní zásoba ekonomiky. Ve srovnání s výše uvedeným prostým multiplikátorem depozit, který zachycuje vliv míry povinných minimálních rezerv na multiplikaci depozit, působí na peněžní multiplikátor další významné vlivy provázející chování tržních subjektů:

- **chování vkladatelů** (mohou ovlivňovat proporcii mezi vklady a hotovostí, a tím i **výši prostředků, které mohou být multiplikovány**)
- **chování bank**, které rozhodují zejména o existenci a rozsahu přebytečných rezerv
- **chování centrální banky** v souvislosti s úpravami míry povinných rezerv pro vklady či jednotlivé druhy vkladů. Pro termínovaná depozita je zpravidla stanovována jiná míry povinných rezerv.

Uvedené faktory jsou významné v konstrukci **peněžního multiplikátoru (m)**, na jehož výši závisí, **jak intenzivně se promítne změna monetární báze (B) do změny peněžní zásoby (M)**. Tedy:

$$M = m \cdot B$$